

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

УДК 32.019.51

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

В. Кравченко

У статті досліджуються питання про місце і роль міфу в сучасних умовах. Соціально-політичний міф розглядається як система координат, як певна семіотична модель, котра, з одного боку, фіксує стан речей і спрямована на легітимацію існуючого порядку та слугує концептуальним обґрунтуванням поведінки в суспільстві, з іншого – може бути рушійною силою, що нищить один соціальний порядок і створює інший

Ключові слова: міф, міфологія, архаїзація, архетип, суспільна свідомість, колективна свідомість.

The paper deals with a problem of place and role of myth in modern times. Social-political myth is reviewed as a system of coordinates, as a semiotic model that fixes condition and legitimate existing system and is a conceptual grounding of behavior in society. At the same time, it may become a motive forth destroying one social order and creating another.

Keywords: myth, mythology, archaization, archetype, social consciousness, collective consciousness.

Починаючи з 2004 року Україна переживає політичну кризу, адже нормою життя суспільства стали вибори, блокування роботи парламенту, конфронтація між гілками влади. У влади немає єдиного підходу в питаннях розбудови держави, напрямів зовнішньої політики тощо. Сповнені ілюзії власної спроможності,

політичні діячі конкурують один з одним через власну амбітність, а не в ім'я Держави.

Нині змагання між політичними силами – це чергове протистояння, де немає місця ні інтересам держави, ні її громадян. Точиться внутрішньовидова боротьба за виживання фінансово-політичних угруповань. Така система державного управління приречена на кризовий розвиток.

Експерти звертають увагу на спонтанність процесів роздержавлення і приватизації, на відсутність ефективного власника, хаотичність державних рішень і самоусунення держави від відповідальності. Отже, має йтися про принципово іншу ідеологію управління державою. Криза економічна, хоча і більш потенційна, ніж реальна, також стала для України нормою. Кризового характеру вітчизняній економіці надавали її структура, енерговитратність, застарілість і зношеність устаткування підприємств [1]. З жовтня 2008 року наша країна перебуває одночасно в політичній і економічній кризі, що створює серйозні передумови до кризи національної свідомості, втрати нацією орієнтирів соціально-політичного та економічного розвитку [2]. Економічна криза проявляє всі проблеми, накопичені в українській економіці протягом останніх двох десятиріч, призводить до зміни цінностей.

Нині один з популярних підходів щодо вирішення цієї складної ситуації – це очікування, що зміна влади і системи влади автоматично призведе до зміни ідеології державного управління. З формальної точки зору все так. Втім державне управління – це, насамперед, взаємодія політичної еліти і суспільства. Еліта виступає у ролі сукупного суб'єкта, який формулює цілі і реалізує їх через державні механізми, суспільство – керований об'єкт. Умова ефективності державного управління – легітимність влади і владних інституцій, визнання суспільством спроможності політичних лідерів, політичної еліти і політичного режиму. Отже, політичні лідери і політична еліта повинні довести суспільству перевагу і життєздатність тих ідеологічних цінностей, які вони пропагують, скласти іспит на відповідність нормам моралі і надати цим цінностям юридичної форми, відобразити їх у нормах права. Для нинішньої України, з одного боку, характерне штучно створене ідеологічне протистояння Сходу і Заходу через спробу зміни цивілізаційного вибору. З іншого – брак загально визначених національних цінностей. Одні стереотипи і міфи втратили привабливість, інші – не набули сталості.

Серед гострих дискусійних проблем, обговорюваних філософами і політологами, соціологами і психологами, антропологами і культурологами, є питання про місце і роль міфу в сучасних умовах. Міфологія – це не тільки історично перша, універсальна форма суспільної свідомості, що дійшла до нас із глибини сторіч у формі міфів, легенд, переказів, а щось більш значиме, те, що визначає основи соціокультурного простору. Дослідники щоразу чіткіше визначають тенденцію до набуття нових ознак у сучасній міфотворчості. Фокусується вона навколо соціально-політичних проблем.

У міфі сходиться минуле з сучасним і визначається майбутнє. Дослідження підтверджують, що суспільство, особистість можуть реагувати на кризову ситуацію, на загрозу, або виробляючи інноваційну ідею, що відкриває нові творчі можливості, або повертаючись до старих ідей, що виправдали себе під час попередніх криз. Смысл рішення другого типу полягає в тому, що ускладнення проблем відповідного суб'єкта не формує адекватного потенціалу. Суб'єкт перебуває у владі історичного досвіду, що склався у звичних умовах, і, відповідно, спирається на неефективні, неадекватні новій ситуації рішення. Відповідно, архаїзація – результат наслідування суб'єктом культурних програм, які раніше склалися і не відповідають сьгоднішнім складнощам світу, характеру і масштабам загроз. Архаїзація як форма регресу ніколи не буває в чистому вигляді, проте завжди хаотично змішана з досягненнями наступного розвитку, які можуть мати руйнівні наслідки, що зростають у результаті ускладнення суспільства. Сьогодні ми є свідками лавиноподібного процесу архаїзації: вона опановує думки, призводить до масових практичних дій. Суспільство «заряджене» архаїкою. Воно йде «до рефеодалізації... до архаїки і архетипу, до архаїчного індивіду» [3].

Міф формує ментальність народу і нею ж формується, визначаючи історичний вибір нації. Звідси контроль продукування міфів, їх поширення і самого існування – це визначення долі нації.

Архаїчний міф виконував роль єдиного універсального способу організації розумового процесу прадавньої людини, а сучасний, вибудований на його основі міф змушує сприймати і розуміти дійсність, спираючись на виключно чуттєво-образне сприйняття, позбавляючи людину можливості використовувати механізми поняттєво-логічного мислення. Зрозуміло, в соціально-політичному

міфі ми знаходимо ту ж символізацію і гіперболізацію подій і явищ суспільного життя, проте за своєю феноменологічною суттю він сприймається як реальність, над якою не замислюються. Соціально-політичний міф, як і архаїчний, наполягає на своїй природності, сповнений емоційності і сугестивності, має свою логіку і відстоює свою внутрішню правду. Клод Леві-Строс визначав: «Сутність міфу становить не стиль, не форма оповіді, не синтаксис, а описана в ньому історія. Міф — це мова, проте ця мова працює на найвищому рівні, на якому смислу вдається, так би мовити, відділитися від мовної основи» [5].

Розмірковуючи про соціально-політичний міф, слід виокремлювати усвідомлену і неусвідомлену міфотворчість. Будь-який соціально-політичний міф певною мірою є технологічним, містить відбиток часу і вирішує конкретні політичні, ідеологічні, соціальні, економічні й інші завдання.

Міф завжди був, залишається і буде хронополітичним, у ньому віддзеркалення його часу. Міф – культурний феномен, іманентний для історичної епохи, відповідає політичному, соціальному і психологічному дискурсам часу, є засобом самоідентифікації індивіда й суспільства. Соціально-політичний міф – система координат, за якою визначається особистість у суспільстві, певна семіотична модель, котра, з одного боку, фіксує стан речей і спрямована на легітимацію існуючого порядку та слугує концептуальним обґрунтуванням поведінки в суспільстві, з іншого – може бути основою руйнівною силою, що нищить один соціальний порядок і створює інший, відповідно визначаючи нові конвенції і норми поведінки.

Ідеологічні засади будь-якої влади міфологічні. Міф легітимізує владні інститути, стає основою легітимної влади та її ідеологічним стрижнем, ідеологема і міфологема зливаються в одне ціле. Особливо важлива в державотворенні історія нації. Міфи про походження і про історичний шлях, покладені в основу національної самоідентифікації, є фундаментом унітарності держави. Тому в зазіханні на соціально-політичні міфи держави завжди вбачають спробу підірвати самі підвалини влади. Відповідно політичне протиборство претенденти на владу трактують як руйнування політичних міфів панівної ідеології. В умовах кризових ситуацій соціально-політичні міфи спрямовані на формування нової цілісності світу, де у масовій свідомості нові володарі долі нації набувають легітимності.

Руйнування наявних і становлення нових політичних міфів - не послідовний, а паралельний процес. Він може вимагати тривалого часу або відбутися миттєво. Можна вести мову про природне чи штучне, поступове чи раптове руйнування домінантних соціально-політичних міфів. Це був і є історично зумовлений процес. Отже, соціально-політичний міф, його дієвість обмежена у просторі і часі. Штучний, цілеспрямовано сконструйований соціально-політичний міф, майстерно вмонтований у сучасність, не тільки може виявити виключну життєздатність і проіснувати тривалий час, а й стати ядром кристалізації міфотворчої активності мас.

Водночас криза міфотворчості, коли зруйновані міфи не замінюють інші, нові, – це ризик руйнування не тільки владних інституцій, а й краху державності, самої нації.

Свідомість окремої особи, свідомість мас мусить бути заповненою. Із психотерапевтичної практики добре відомо що відбувається, коли особа, яка зазнала сугестивного впливу, приходиться до тями після глибоких стадій гіпнозу: людський мозок у разі відсутності реальної чи навіюваної інформації постгіпнотичного спрямування, аби позбутися когнітивного й емоційного дисонансу, сам створює концепт дійсності. При цьому концепт дійсності не виходить за межі екстраконцепції і відповідає істинній, неудаваній інтраконцепції особистості.

Для носія міфу його сприйняття світу — це не картина світу, а сам світ, тобто певний «об'єктивний опис». Уявлення про картинність видимого, про те, що воно — лише суб'єктивний опис, для носія міфу ніби за межами усвідомлення. У цьому розумінні міф – це не світогляд, оскільки в останньому наявний вагомий свідомий компонент: ми можемо ставити питання щодо світогляду, відстоювати його тощо. Міф – це особливості світосприйняття, які не усвідомлюються, «екстраконцепція». На відміну від неї, «інтраконцепція» – це звичайні уявлення про світ, які усвідомлюються як «погляди», «позиції» тощо. Людина може дотримуватися цих поглядів, порівнювати їх, спростовувати, вибирати більш придатні, – тобто маніпулювати ними у своїй свідомості. Однак, вірогідно, чіткого розмежування між екстраконцепцією й інтраконцепцією немає, оскільки інтраконцепція поринає корінням в екстраконцепцію, мотивується нею: остання неминуче впливає на вибір того чи іншого світогляду як суб'єктивного [8].

Існує певна усталеність екстраконцепції й активна інтраконцепція носія міфу, яким є кожен із нас. Тому ведучи

мову про генезу міфу в широкому розумінні, слід усвідомлювати, що руйнування екстраконцепції – це пасіонарне випробовування для суспільної свідомості на кшталт виникнення монотеїзму чи відкриття Коперніка (засновник геліоцентричної системи всесвіту), випробовування, що навіть не порівняне з кризою масової свідомості як наслідком революції інтраконцепції, а тим паче еволюційних перетворень цієї інтраконцепції.

Оскільки стародавні міфи виникали в суспільній свідомості закономірно, вони визначають міфологію сучасності. Вивчення етногенетичної спадщини яскраво демонструє, з одного боку, спільність, з іншого – унікальність концептуальної спрямованості різних етносів, національностей і народностей. На їхню спільність вказує Карл Густав Юнг, стверджуючи, що людство загалом і всі культури зокрема, так само, як і індивіди, підвладні невідомим змістам, які не виходять з особистого досвіду і передують як особистому, так і колективному досвіду. Ці неосяжні сили проявляються у колективній та індивідуальній поведінці в універсальних психічних формах відповідно до ментальних особливостей певної суспільної групи.

Колективне несвідоме – найбільш глибинний рівень психіки. Юнг розглядав його і як результат попереднього філогенетичного досвіду, і як апіорні форми психіки, і як сукупність колективних ідей, образів, уявлень людства, як найбільш поширені в ту чи іншу епоху міфологеми, що виражали «дух часу». Воно «містить весь спадок еволюції людства, що відроджується в структурі мозку кожного індивідуума». За Юнгом, колективне несвідоме – «образ світу, на формування якого пішла вічність... (Воно) складається з сукупності інстинктів і їх архетипів», що втілені в архаїчному міфі [7].

Архетипів існує стільки, скільки існує типових життєвих ситуацій. Для прикладу можна навести архетип матері, архетип батька, архетип героя / воїна, архетип мудрого старця, архетип відьми тощо. Будь-який архетип може мати чималу кількість символічних репрезентацій, які визначаються культурними й особистими факторами, водночас сама архетипова форма єдина й універсальна. Так, у світі існує безліч міфів про героя, історій, що розповідають про його пригоди. Проте суть поведінки «героя» завжди одна й та сама в усіх героїчних міфах. Самі терміни – жрець, мудрий старець, Бог мають універсальне значення в усіх культурах, хоча конкретний стиль чи втілення, в якому виражає

себе той чи інший архетип, неминуче буде варіюватися в деталях у різних культурах і суспільних групах [4]. Історичний досвід, що поєднує певну людську групу, згодом перетворюється на колективне переживання, формуючи «колективну пам'ять», чим ідентифікує її, відрізняє від інших груп. Чи створений міф суб'єктом, чи запозичений з колективної традиції (між індивідуальними і колективними міфами відбувається взаємопроникнення і обмін), він різниться лише матеріалом образів, якими оперує; структура ж залишається незмінною, і саме завдяки їй міф виконує свою символічну функцію [5, с. 181].

Міф, народжуючись у свідомості індивіда, формується у процесі комунікації. Отже, міф – це результат колективної творчості, ядром кристалізації якого є індивідуальний спрямований семантичний смисл, що відповідає екстраконцепції спільноти, до якої належить цей індивід. Той чи інший індивід належить одночасно до різних груп, носіїв тих чи інших міфів. Тобто слід вести мову про розгалужену багатошарову систему міфів, що панують у суспільстві. Водночас хронополітичний міф — не міф *tabula rasa*, з чистої дошки. В основі сучасного міфу закладена структура архаїчних міфів. Тому задля привнесення нового іншого соціально-політичного міфу не слід намагатися здолати весь обсяг існуючих, старих осучаснених і реліктових міфів, що накопичувалися роками, століттями чи тисячоліттями. Достатньо створити хаос, «розруху в головах» людей, - і таким чином проникнути до самих основ, матриці суспільної свідомості, а тоді запропонувати нову свою концепцію всесвіту для всіх і для кожного.

Дуальність світу – це Хаос і Міф. Створюючи хаос, ми відтворюємо основи того первинного міфу. К. Леві-Строс зазначає: «Мета міфу — дати логічну модель для вирішення якогось протиріччя (що неможливо, якщо протиріччя реальне), то ми матимемо безконечну кількість пластів, причому кожен буде дещо відрізнятися від попереднього. Міф розвиватиметься по спіралі, поки не вичерпається інтелектуальний імпульс, що його спричинив» [5, с. 306].

Інформаційне суспільство — крок уперед, і можна позбутися дійсності. Не проблема створити хаос, надавши суспільству суперечливу інформацію та ще й у такій кількості, що воно не спроможне все це перетравити. Потім – керований хаос, коли в інформаційне середовище привносяться невідповідні збурення, що впорядковують суспільство певним чином. А тоді – визначити

«первинні припущення» і призначити новий, свій відлік часу. Для цього потрібен відповідний ресурс і ті, хто знається на певних технологіях модифікації суспільної свідомості.

Більшість сучасних міфологем сконструйовані на основі знань про особливості функціонування людської психіки, актуальних досягнень у галузі психології, соціології, психолінгвістики. На жаль, як правило, новочасний міф спрямований не на відповідність потребі суспільної свідомості, а на пропозицію заздалегідь визначених виборів.

Відомо, що активне продукування міфологем пов'язане з нестабільністю в суспільстві. У періоди воєн і революцій, соціальних потрясінь і суспільних криз, у періоди невизначеності стан напруженого чекання провокує суспільну свідомість на міфотворчість. У такій ситуації міф, звертаючись до суспільного несвідомого, до архетипів, є ілюзорним образом, що усуває в суспільній свідомості сприйняття суперечливості реальності, за реальність беруть міф, вона (реальність) віртуалізується. За допомогою міфів спочатку віртуально, а потім і насправді долаються перепони, переборюються негаразди, перемагається ворог.

Міф у своїй основі «поетичний», а не «мальовничий». Без «поезії», точніше кажучи, без слова міф ніколи не торкнувся б глибини людської особистості. Він був би зв'язаний назавжди споглядально-пластичними формами і ніколи не зміг би виразити того, на що здатне тільки слово. Слово – принципово розумне й ідейне, водночас образ і картина принципово споглядальні, зримі, й «ідею» передають настільки, наскільки вона виразна у видимому [6]. Всі, хто розуміється на цьому, добре знають, що люди можуть сприйняти політичну ідею лише за умов її міфологічного означення. Міф – це сила, що надихає і мобілізує, дієвий інструмент та механізм впливу на маси.

Проте питання не лише у відповідності сконструйованого політичного міфу конструкту самого міфу, ментальності «міфоспоживача», панівним архетипам як міфотворчій структурі колективного несвідомого, а й у вирішенні завдання актуалізації ідеї, що прихована за оболонкою певного політичного міфу. Відтак ідея набуває форми символу, слогана і отримує нове метафоричне наповнення в житті, поширюється на шпальтах газет і журналів, на екранах телевізорів, на радіо, в Інтернеті, провокує чутки.

Сьогоднішній соціально-політичний міф творить не тільки сучасне і майбутнє, він вторгається в минуле. Архаїзація

соціокультурного простору в нових історичних умовах – це повернення не до витоків: ні в історичному, ні в культурному, ні в духовному планах. Це насильницьке, добровільно-примусове повернення до архаїчного способу мислення.

Соціально-політичні міфи розробляються для вирішення проблем влади, для панування одних соціальних груп над іншими.

Новітня історія стає історією продукування одних і тих самих міфів. Суспільству нав'язується, прищеплюється надзвичайно щільна міфологічна структура, де немає місця для свободи мислення. Створюється міф, який за енергетикою й ефективністю потужніший за попередні. Країни так звані перехідні економік, як найбільш сприятливі для широкомасштабного експерименту, сьогодні стали заручниками своїх можновладців-політиканів, недолугої внутрішньої і зовнішньої політики. Нові технології активно відпрацьовуються на пострадянському просторі, закладаючи основу нових «посткольорових технологій», що приходять на зміну технологіям експорту революцій і демократій.

Нині як ніколи соціально-політичний міф сприймається як презумпція, як постулат, як аксіома, як дійсність, як буття. Це наслідок відкритого суспільства, а також результат відмови від критичного погляду на світ. Зрозуміло, соціально-політичний міф абсолютно не маркований, це не політичні вподобання, а значно більше. Його не можна ні помацати, ні понюхати, ні скуштувати. Коли людина опиняється в полі міфу, він повністю оволодіває нею. Потрібна не тільки наднапружена робота мислення, аби відрефлексувати цей міф, а й розуміння такої потреби, мотивація, стимул.

Відомо, що міфологеми є ефективним механізмом адаптації в складних умовах, і тут аж ніяк не йдеться про «обдурювання» соціуму. Адже історія суспільного розвитку свідчить, що найефективнішими, з точки зору суспільного управління як важливої функції ідеології, стають саме ті ідеології, що експлуатують ірраціональні механізми, глибинні символи і схеми колективної свідомості. В той же час, активне продукування міфологем тісно пов'язане з нестабільністю в суспільстві, з необхідністю переструктуризації світосприйняття, переоцінки цінностей. В умовах обмежених можливостей раціонального підходу системотворчу роль у структурі масової свідомості, особливо в період трансформації суспільства, відіграють міфи [9].

Українська політична міфотворчість проявляється у низці міфологем: «відродження», «європейський вибір», «відносини з Росією», а також у міфах, стереотипах, що конструюються на політичному рівні і поширюються засобами масової інформації. Можливо, в умовах економічної кризи нових перспектив реалізації набуває міфологема «відродження», яка «одразу актуалізує й космогонічний міф, за архетипом якого вона й здійснюється: відродження у будь-якій міфології означає ритуальне повернення до витоків і постійне перетворення космосу з хаосу шляхом титаномагії та героїчної боротьби з чудовиськами» [10, с. 71-72].

Політичні міфи в релігійному чи світському варіанті визначали й спрямовували поведінку людських спільнот упродовж історії, незалежно від того, чи були вони відкриті науково як поняття. Міф – не фікція, не фантастична вигадка, а необхідна категорія свідомості і буття [5]. В умовах економічної кризи неможливо уявити життя суспільства без певних програм загальної поведінки й стандартів, без надання сенсу існування взагалі, як повторення зразків, відновлення життєвих циклів, руху до мети, де міф виконував і продовжує виконувати функцію «реактуалізатора» сенсів світу.

Таким чином, заходи подолання наслідків нинішньої світової економічної кризи повинні бути спрямовані не тільки на оздоровлення фінансово-банківських інститутів та національних економічних систем, а й на відновлення світоглядних орієнтирів людини та громадянина. За цих умов особливої актуальності набуває використання нормативно-символічних конструктів міфологізації для забезпечення потреб державного впливу на виробничу, соціальну та духовну сфери в ході подолання кризових явищ та усунення їх наслідків. Економічна криза змушує жителів країни змінювати світоглядні принципи. Але, крім пересічних громадян, ця криза має змінити український політикум, який зобов'язаний не тільки проводити відповідальну політику формування економічної моделі розвитку країни, орієнтовану на конкурентоздатне існування у жорсткому глобальному постіндустріальному світі, а й цілеспрямовано використовувати соціально-політичний міф як стійкий і емоційно забарвлений стереотип сприйняття політичних реалій минулого і майбутнього, зумовлений необхідністю орієнтації особистості і суспільних структур у політичному процесі.

1. Сугоняко О. Криза економічна мине слідом за політичною // <http://obozrevatel.com/news/2009/2/6/284401.htm>. 2. Удовиченко Б. Україна. Погляд у майбутнє // <http://www.news-on.com.ua/Article.aspx?DocID=2290>. 3. Ахизер А. С. Архаизация в российском обществе как методологическая проблема // *Общественные науки и современность*. — 2001. — № 2. — С. 89-100. 4. Зеленский В. В. Политическое как психологическое: когда карта становится территорией // Одайник В. Психология политики. Политические и социальные идеи К. Г. Юнга. — С-Пб.: «Ювента», 1996. — С. 368-380. 5. Леви-Строс К. Структурная антропология. — М., 1983. — с. 187, 306. 6. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. — М., 1991. — с. 72-73. 7. Психология сознания / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. — СПб., 2001.-с. 219. 8. Трунов Д. Г. Миф как экстраконцепция (формальное определение мифа) // *Формирование гуманитарной среды, внеучебная работа в вузе, техникуме, школе: Материалы VIII научно-практической конференции*. Т. 1. Пермь: ПГТУ, 2000. — С. 119-122. 9. Шайгородський Ю. Міфологічні коріння політичної ідеології. // *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. — К., 2007. — Вип. 11. — С.201-206. 10. Амельченко Н. Міф та нація – переплетення філософського і політичного дискурсів // *Філософська думка*. — 2003. - № 6. — С. 50-75.

УДК 323.1

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ДИСТАНЦІЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

О. Кривицька

У статті аналізуються тенденції етнополітичного дистанціювання українського суспільства. Підкреслюється, що поляризація українського багатоетнічного соціуму можлива по лінії ставлення до «російського чинника», мовного питання, в конфесійних відносинах, а також пов'язана з ціннісно-ідеологічною диференціацією українського суспільства та з актуалізацією міжетнічної толерантності або нетолерантності.

Ключові слова: *етнополітичне дистанціювання, соціальні феномени, етнополітична ситуація, національна самоорганізація, етнічність, етногрупа.*